

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

**STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI**

V

**CENTENAR CONSTANTIN NOICA
(1909–2009)**

Coordonatori:
Acad. Alexandru Surdu
Viorel Cernica
Titus Lates

Ediție îngrijită de: Mona Mamulea

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2009

NOICA ȘI ETICA

SORIN VIERU

În *De Caelo*, Noica interpretează celebra scriere omonimă a lui Aristotel și vorbește despre „un cer care nu este”. Cerul care nu este, adică acela despre care speculase Aristotel, cerul care a fost izgonit apoi de științele naturii, din imaginarul modern, dar care încă ar mai putea orienta cu alte stele, în alte timpuri, spre alte pământuri, peregrinările altor navigatori. Un cer care nu este – și totuși este. Un cer posibil. Și, într-un anumit sens, unul necesar.

Temerarul care ar încerca astăzi să vorbească despre etica nicasiană ar putea împrumuta această figură pentru ca, trecând de la „cerul înstelat” la „lumea morală din noi înșine” să vorbească despre etica lui Noica: o etică *ce nu este, și totuși este!*

Într-adevăr, în opoziție obstinată față de Aristotel și Kant, dar în conjuncție cu Platon și Hegel, trebuie să constatăm, cât se poate de pedestru, că Noica *nu are* o etică, și nu are scrieri speciale de etică; nu are o etică, adică *nu a scris-o*, și nu întâmplător n-a scris-o. Nu i-a dat forma tratatului, n-a codificat-o, n-a sistematizat-o: o absență semnificativă, o lipsă grăitoare; e un tratat absent în sistemul, și el absent, al lui Noica.

Nu numai atât: sunt afirmații disparate ale lui Noica, rostite în diferite împrejurări, sau inserate în diferite contexte, care sugerează un refuz explicit al preocupării pentru etică. Să fim bine înțeleși: nu este vorba de un refuz al eticului, ci al eticii; nu dezinteres pentru *ethos*, ci pentru teoria *ethos*-ului.

Aproape că te simți ispitit să declari abrupt și total imprudent: filosofia lui Noica nu comportă o etică, *fiindcă* nu încheagă un sistem, ci numai o ontologie, și anume una care, într-un sens, dezmente existența sistemului, ea legitimând triumful spiritului sistemic asupra celui sistematic; cum bine știm, spiritul sistemic aprehendează ordinea subiacentă figurilor de naștere și pieire a ființei, în timp ce spiritul sistematic eludează dezordinea, haosul, abnormalitățile și dezorganizarea gestante de ordine și organizare.

Sugerăm că o etică *este de găsit* totuși în scrierile lui; o vom găsi parcurgând atent *rând după rând* discursul nicasian, dar citind și *printre rânduri*. Și ea *ar trebui căutată*, dintr-un motiv despre care vom vorbi puțin mai departe. Această căutare presupune atât lectura atentă, cât și efortul hermeneutic imaginativ, în scopul explicitării a ceea ce este implicit, și chiar ascuns cu oarecare intenție. Se cere aici imaginație, dar și control, cenzură severă impusă imaginației interpretative, se cere acoperire textuală și har argumentativ.

Va fi deci tentant să vorbim despre relieful etic al unui aparent-neted plan filosofic, în particular ontologic, al discursului nicasian. Pariul nostru *este că trebuie săpat adânc, în stratul de profunzime, ontologic*, pentru a aduce la suprafață apa vie a îndemnului etic. Un asemenea deziderat va rămâne în cele de față neîmplinit, deși, de fapt, aceasta este principala idee pe care am fi vrut s-o sugerăm.

În cele ce urmează, nu pot propune decât câteva notații sumare și precipitate, prin care:

- (i) să amintim temeiurile pentru care critica filosofică este solicitată, dacă nu chiar somată, să se oprească asupra motivului etic în gândirea lui Noica;
- (ii) să schițăm configurația împrejurărilor-cadru în care Noica a opus un *refuz explicit* tentațiilor unui discurs etic (suntem chiar tentați de a spune că a *șters urmele vizibile* ale căutărilor sale);
- (iii) să caracterizăm demersul nicasian (sau o parte din întregul demers nicasian) ca o tentativă de justificare existențială a unui model de viață optimă;
- (iv) degajând în final câteva principii, sau norme, de viață demnă, ce decurg din teoriile lui Noica.

Considerațiile de mai jos nu pot spera să ajungă la acel strat ontologic de adâncime despre care aminteam mai sus; rămâne de văzut dacă se pot înscrie măcar în rândul pregătirilor pentru un asemenea foraj.

* * *

Potențialul etic al filosofiei lui Noica trebuie tematizat, iar astfel actualizat: el nu se livrează de la sine, fiind mai curând implicit și, în orice caz, ocolind jargonul de specialitate al eticienilor.

Explicitarea mesajului etic ne apare ca o exigență presantă, ea decurgând ca un corolar din stadiul actual al exegezei, dar și al dezbaterii publice, mai puțin filosofice, mai curând culturale și politice iscate în jurul omului și al operei. Asistăm la o dezbateră publică descentrată, în care nu o dată accentele sunt deplasate, interpretările producând adesea o cascadă de „sofisme ale accentului”! Textele filosofice nicasiene sunt citite astăzi pe grilă politică și, invers, efemeride jurnalistice, importante prin scriitura și semnătura lor, sunt preluate azi ca iarba fiarelor (cu care se descuie toate lacătele filosofice).

O atenție specială este acordată implicațiilor politice, reale sau numai presupuse, ale mesajului nicasian; atenție justificată, poate, în contextul actual, dar trecătoare, odată cu împrejurările care au produs-o, și care răzbate rareori până la nucleul tare al doctrinei filosofice. De la articole de gazetă semnate de Noica se trece cu nonșalanță la eseul cultural și de la acesta la doctrina filosofică noiciană, de parcă toate s-ar situa pe același plan și ar aparține aceluiași unic timp, și anume timpului evenimential.

Mai mulți factori vin să se adauge situației prezente din câmpul dezbaterii publice favorizând obnubilarea unei posibile etici nicasiene. Să-i amintim:

Noica nu și-a propus, din varii motive, să scrie o etică. Este cert că între Platon și Aristotel, și de asemenea între Kant și Hegel, el optează decis pentru Platon și Hegel, bine citiți, contra lui Aristotel și Kant; optează pentru aventura ideii, mai curând decât pentru ancorarea în certitudini de ultimă instanță; pentru ceea ce poate fi experiat și povestit în idee, mai curând decât dedus categorial și plasat în zone fără risc seismic.

La aceasta se adaugă, în al doilea rând, o neîncredere funciară în discursul despre valori – ca notă dominantă a teoriilor etice în curs –, și cu atât mai mult în discursul moralizant și eticist ca ton, ca vocabular, și în genere în discursul edificator și suprasolicitant. Un indiciu îl găsim în cuvintele sale de prevenință împotriva suprasolicității sublimităților din dialoguri ca *Phaidros* și *Symposion*. Așa cum privește cu discretă ironie discursul „frumosist”, Noica întâmpină cu o ironie încă și mai disimulată discursul cu privire la valori și la bine, care „merge la inimă” și „îți unge sufletul”, discurs care are toate meritele, exceptând acela de a fi cu adevărat filosofic, întrucât vorbește „sufletului”, nu însă și „spiritului”.

În concluzie: dacă putem vorbi, la rigoare, despre un Noica moralist și, în plus, proponent al unei etici, acest filon nu poate fi detectat după criteriile de aparență (vocabular explicit, ton exhortativ sau imprecativ, discurs despre valori cu rol fundațional sau alte câteva mărci). Dar, nu mai puțin, acest filon trebuie căutat și pus în lumină. Tendința excesului de politizare a doctrinei filosofice noiciene își găsește un pendant la fel de contestabil în carența pricinuită de subevaluarea potențialului ei etic.

Un „potențial etic”, sau de-a dreptul o „doctrină etică” – în filosofia lui Noica? Între aceste două formule de atribuire optăm hotărât pentru prima, ca fiind mai adecvată.

Dar cum se poate explica refuzul neted al lui Noica de a elabora o etică? Ne-au rămas de la el un șir de fragmente, *de dicta*, simple puncte de reper, călăuzindu-ne, după care *putem închipui o etică*, încercând să trasăm drumurile ideale care leagă punctele de reper între ele. Dar ni se pare că textele lui Noica au rămas la reperatele izolate. Așa stând lucrurile, linia care unește puncte de reper poate fi trasată. Sarcina revine exegezei.

Pe de altă parte, datele biografice disponibile, relatările celor care l-au cunoscut, ecourile răzlețe și reacțiile prietene sau adverse oferă un material încă prea puțin structurat, neomogen și discordant; dacă în genere se poate degaja un *ethos* filosofic și chiar o viziune metaetică atribuibile lui Noica, nu la acest material ținând de accidentul biografic trebuie apelat în primă instanță, ci la substanța ideilor profesate de către gânditor. *Ethos*-ul și modul noician de a aborda problematica eticului rezultă din întregul concepției filosofice; ele pot fi evaluate în chip diferit, valorizate sau respinse, dar înainte de aceasta ele se cer reconstituite și înțelese în mod obiectiv, adică neutru.

O asemenea reconstituire trebuie să pornească, s-ar părea, de la câteva idei directe și proceduri (sau feluri de a vedea) specific filosofice care pentru Noica au o funcție orientativă. În contextul care ne interesează avem aici în vedere distincția dintre *Geist* și *Seele* („spirit” și „suflet”), distincție de sursă filosofică germană,

preluată de către Noica fără rezerve, chestionată, și nu fără temeii, în a doua jumătate a secolului nostru, sub impactul traumelor istorice din prima jumătate. Noica a acceptat axiomatic ca având o însemnătate filosofică crucială această deosebire, și ea oferă o cheie a înțelegerii situații sale față de etică, unde deosebește – deși nu explicit – între exigențele „sufletului” și exigențele „spiritului”; în genere, ele nu se contrazic, conviețuiesc fără să se tulbure reciproc, dar în puținele cazuri de situații conflictuale se impune o alegere dramatică, iar alegerea bună ar urma să acorde prioritate exigențelor spiritului. (Astfel, în cazul bine cunoscut al morții în închisoare a lui Mircea Vulcănescu, punctul de vedere al lui Noica era că datoria lui Vulcănescu de a se autoconserva de dragul a ceea ar fi putut da într-un viitor nedeterminat ar fi trebuit să-l oprească de la sacrificiul de sine pe care i l-a dictat iubirea de aproape. Este un punct de vedere pe care îl consemnăm, cu oarecare perplexitate, fără a încerca aici a-l evalua, ci numai pentru a consemna rădăcina teoretică a poziției sale: dualismul suflet-spirit.)

Un al doilea reper cardinal în precizarea eticii nicasiene – o etică virtuală, cum spuneam mai sus, o etică ce nu este, și totuși, ca și neființa la Platon, *este*, adică admite întruchipări! – un al doilea reper poate fi detectat, după părerea noastră, în distincția sumară, prea schematic formulată aici, dar nu de tot artificială, care se poate trasa între situații etice tipice, *normale* și, ca atare, *normate*, pe de-o parte, și situații abnormale, deviate, exceptante sau de limită. Aceste situații apar ca nenormate sau ca deviate în raport cu norma de evaluare: accidente indezirabile, expuse blamului public, abătându-se de la calea sigură arătată de normă, sfidând consensul, tradiția, obiceiurile de gândire sau comportament. – Numai atât se poate spune despre ele? Sunt accidente, desigur, dar care survin mai des decât s-ar părea la prima vedere; o parte dintre ele nu rezistă la proba criteriilor, sunt infirmate, ca simple, iar uneori de-a dreptul monstruoase, deviate. Dar o mică parte a lor sunt accidente *cu rest*, accidente care nu se soldează cu un avort etic. Din rândul lor se selectează întruchipările noilor reguli și valori morale care se alătură celor vechi, când nu le înlătură pur și simplu, substituindu-li-se, și modelând astfel un nou *ethos*.

Parabola Fiului Rătăcitor și a Fratelui acestui fiu, în interpretarea pe care i-o dă Noica, vorbește despre două conduite morale și, ca atare, despre două etici, între care contradicția este într-adevăr *unilaterală*, Legea nouă integrându-și vechea statornicire și necontrazicând-o. Conduita fratelui fiului risipitor este ireproșabilă, ca stând cuminte sub normele convenite; pocăința Fiului rătăcitor intră și ea eventual în canoanele vechi prescrise, dar momentul bucuriei cu care va fi celebrată întoarcerea Fiului risipitor contrariază simțul echității statornicite prin tradiție, consacră excepția, și prin ea redimensionează valoarea iertării. Nu altfel – potrivit filosofiei lui Noica – stau lucrurile în lumea spiritului, în genere; povestea întoarcerii Fiului rătăcitor devine astfel un model – în treacă fie spus, un model *problematic*, problematic prin posibilitatea extrapolării sale nepermise – al *ethos*-ului omului de cultură, *ethos* în care momentul devianței creative, al rătăcirii și chiar al delirului se integrează într-un

scenariu sinuos al devenirii așa-zise „întru ființă”. Între cumințenia, adesea stearpă, dar asiguratoare, a fratelui Fiului Rătăcitor și asumarea riscului implicat în aventura spirituală – ce ar fi de preferat? Nu există un algoritm al adecvării, propriu-zis nu există un scenariu univoc, într-o viață de om; nu există o soluție prescrisă; iar, ca atare, unei etici care judecă situații standard potrivit unor norme standard i se poate alătura ca însoțitor un simț, un instinct și un *ethos* deliberat al persoanei angajate deliberat în aventura existențială sau în proiectul cultural care dă sens vieții sale. Or, prin aceasta, „însoțitorul”, secundantul eticii uzuale, de toate zilele, nu o suprimă câtuși de puțin pe aceasta din urmă, nu se instituie în etică a „supraomului”, fie și numai a „supraomului cultural”, ci se supraadaugă acesteia.

Dacă reconstrucția propusă a unei virtuale etici secunde noiciene nu este simpla noastră năzărire – nouă înșine, cel puțin, ni s-a părut a zări umbra ei cutreierând prin paginile *Jurnalului filosofic* și ale altor scrieri noiciene –, dacă este un dram de adevăr în această reconstrucție, atunci Noica nu este protagonistul unui excepționalism etic de un sort sau altul; *singurul excepționalism la care a putut visa era de miză culturală, nu etică*. Problema lui, în câmpul eticii, nu era omul bun și chibzuit, ca la Aristotel, nici omul frumos și bun, ca la Platon, nici omul îmbunătățit prin edificare religioasă, nici omul livrat de un imperativ categoric datoriei fără adaos și fără rest; era mai curând problema fericirii, dar nu a comunei și universalei, egalizatoarei fericiri a tuturor, de la vlădică la opincă, de la băcan la filosof, ci a unei *eudaimonii* care înseamnă *bucurii simple* ale contemplației formelor, peregrinare don-quichotescă în căutarea ideii, și mai cu seamă *daimonie*, dans și „delir bahic” al speculației, vrednicie și învrednicire.

Mai sunt și alte aspecte ale temei pe care am pus-o în discuție, la care nu vom zăbovi acum. Abordarea noastră, departe de a fi exhaustivă, a încercat să fixeze jaloanele unui posibil șantier. Dar acum, spre a termina, fie-ne îngăduit să evocăm nu repere ale unui posibil *ethos* noician, ci chiar chipul, abia întrezărit, abia intuit al persoanei morale înseși. Chipul lui Constantin Noica – al tânărului înstărit și elegant, dornic să-și câștige prin trudă proprie, din salahorie intelectuală – traduceri de romane detectiviste ș.a. – o existență independentă; al omului de societate dornic de izolare; omul pariurilor imposibil de câștigat, după cum avea să-și dea seama el singur mai târziu, printre care pariul politic; omul ideilor formulate provocator și paradoxal, de la „școala pe care o visez, o școală unde nu se învață nimic”, și până la „închiderea care se deschide”; cel care își aduce aminte cu un sentiment de vină și disperă la gândul tragediei lui Mihai Rădulescu; cel care își aduce aminte și confirmă peste ani și ani o spusă a lui Cioran – „gloria între patru pereți întrece toată slava împăraților”, sau cel care își făurește deviza *Vita sine cultura quasi imago mortis est*; cel care scrutându-se pe sine se autodiagnostichează ca suferind de maladia spirituală a *ahoretiei* (indeterminației), iar în altă parte consemnează lucid: „m-am preferat, dar nu m-am iubit”; cel care vorbește încă din tinerețe despre „scuza de a nu fi geniu”; cel care îl glorifică pe Eminescu cu o intensitate egală aceleia cu care îl

detestă pe Caragiale; cel care vorbește despre închisoarea lui în termeni care ne-au adus aminte de un schimb de replici-cheie din „Năpasta” detestatului Caragiale („– Cum este la ocnă, Ioane?” „– Bogdaproste, e bine”); și cel care lasă pentru tinerii „abia ieșiți din incubator” vorba la al cărui adevăr încă prea puțini au ajuns: „Când veți ajunge în larg veți vedea că limitele voastre interioare sunt mai dureroase decât cele exterioare” – toate aceste episoade fragmentare, și multe altele (și am lăsat special deoparte tot ce este amintire proprie și personală) conțin ceva enigmatic. Am sentimentul că ele spun ceva important și enigmatic despre *ethosul* noician, că între toate aceste episoade și *ethos*-ul în cauză există o trăsătură de unire sau o împletire misterioasă, care îmi scapă, dar incită în continuare la o căutare stăruitoare.